

Віктор Кириченко

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПСИХОЛОГІЧНА ПРИРОДА МІЖГРУПОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Viktor Kyrychenko. Psychological Nature of Intergroup Confrontation and Evolution of Public Relations.

Social and political opposition, which is based on the existence of contradictions and conflicts explicit interregional, inter-state and global, can cause direct physical and psychological violence. Globalization and historical changes in the social structure of most European countries, especially the Ukrainian-Russian conflict, brought socio-historical ideology of confrontation to a new level, resulting in the need to review the scientific foundations of the problem. Socio-psychological phenomenology of social conflict connected with external attribute personality traits, which is included in the system of social relations (race, gender, nationality, etc.). In the context of social phylogeny of the human community awareness of the existence of differences from the other is in the contrast between «I» certain «They» that leads to the formation of a consolidation group «We». Integration and globalization of the XXI century, which despite everything is a humanistic movement, shape society sharp, clearly negative attitude to physical violence. In modern society strategically prudent military campaign beginning with informative, cultural and ideological confrontation. Information warfare of our time – is primarily a worldview war, the struggle for the human mind and its beliefs that are higher regulators social activity. World reconstructed social environment and in the collective consciousness of social community through the prism of common patterns of perception that forms the equal treatment of all elements that are both within it and outside it. The result of effective learning models common perception is public opinion – the attitude of the community to the events and issues submitted for general discussion. Through the media at the discretion of submitted questions, problems, events, and most importantly – relationship to them. In a society built on a matrix model to be the most representative group «we» had to meet all the necessary conditions of role. Each member of the community is the bearer of a unique experience and unique properties. If the role variability impossible, it can lead to a critical accumulation representative of this or that social group segments and generate degradation. Social differentiation is a natural process, the essence of which is the union of a community of people with common interests to defend and leads to the formation of a group «they». In the coordinate system of social relations «we» and «they» are on different sides of the plane of the bipolar, but the disappearance of a reorganization one of them prevents the existence of the other. Resources information environment used to implement the common perception models which reconstruct a picture of the world in the collective consciousness and create a uniform public relation to the phenomena of objective reality. In order to consolidate the group in the information environment of broadcast information, which unites the community in the fight against some of «they». In the evolution of public relations is a gradual reorganization of intergroup relations, which can store role variability. The social hierarchy of interpersonal relationships in modern society can simultaneously be representative of the diverse group of cells (to carry out various social roles) that create the possibility of finding common interests and opportunities of cooperation and mutual interaction between people in a globalized world.

Key words: information environment, society, social relations, intergroup conflict, psychological role, models of perception.

Суспільно-політичне протистояння, яке базується на існуванні протиріч та явно вираженого конфлікту міжрегіонального, міждержавного та глобального характеру, може призвести до прямого фізичного та психічного насилля. У якості ресурсів, які можуть становити предмет конфлікту, виступають як матеріальні (природні) ресурси, так і духовні, інтелектуальні надбання, ідеологічні переконання. Причому якщо за зовнішніми, ресурсними причинами протистояння стоять високі ідеологічні переконання – мотиваційний потенціал ведення війни стає значно потужнішим.

Соціально-психологічна концептуалізація проблеми суспільного протистояння розв'язувалася у дослідженнях В. Васютинського [1], А. Конфисахора [2], Б. Поршнева

[3], Г. Почепцова [4], П. Сорокіна [5]. Тим не менше, глобалізаційні процеси та історичні зміни у суспільному устрої більшості європейських країн, а особливо українсько-російський конфлікт, вивели ідеологію суспільно-історичного протистояння на новий рівень, що зумовило необхідність перегляду наукових засад цієї проблеми. Тому метою статті є теоретичний аналіз соціально-психологічної феноменології виникнення суспільного протистояння.

Соціально-психологічна феноменологія суспільного протистояння пов'язана здебільшого із зовнішніми атрибутивними властивостями особистості, яка включена у систему соціальних зв'язків (раса, стать, національність, тощо). Ця грань суспільної диференціації є зримою та здавна була предметом виникнення суспільного протистояння. Ідейні та світоглядні властивості пояснюють психологічну природу відмінностей між окремими соціальними групами, де належність до одного з біполярних полюсів групового розподілу вирішує те, як людина ставиться до окремих явищ об'єктивної дійсності, чи приймає загальну концепцію групової консолідації та чи готова вона відтворювати її у повсякденній діяльності. У основі моделі соціально-психологічного сприйняття пересічної особистості лежить феноменологія соціальної диференціації «Я-Ми-Вони», запропонованої Б. Поршнєвим [3], де «Я» відображає відчуття самоідентичності та особистісної причинності, «Ми» – репрезентує інтеграцію особистості у колективне середовище та «Вони» позначає групу людей, яка є антиподом «Ми» (відрізняється за однією з ознак). У межах дихотомічної шкали «Ми-Вони» відбувається формування особистості, яка одночасно прагне інтегруватися у певне середовище, бути частиною певної групи та зберегти власну унікальність. Соціальна формація «Інші» є нейтральною відносно «Ми» та «Вони», проте у будь-який момент може прийняти одну зі сторін (Рис.1.). У контексті соціального філогенезу людської спільноти усвідомлення існування відмінностей від інших відбувається у процесі протиставлення «Я» деякому «Вони», що призводить до утворення певної групової консолідації «Ми» [3]. Перша групової консолідація «Ми» була утворена у процесі усвідомлення первісними людьми своєї відмінності від представників тваринного світу, у подальшому предметом групової поляризації ставали расові, етнічні, релігійні, класові відмінності.

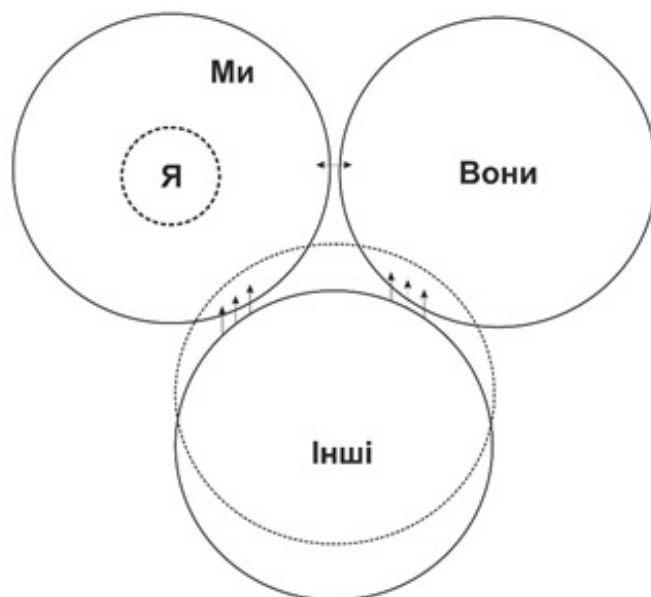

Рис.1. Графічна модель соціальної диференціації (відповідно до основних положень Б. Поршнєва)

Соціальна диспозиція «Вони» відображала сукупність людей, які претендували на спільне використання ресурсів разом з представниками групового утворення «Ми». У період зародження перших держав «Ми» позначала групу людей, які на основі групового договору погоджувалися будувати спільний побут, розподіляти блага за спільними правилами, користуватися спільними засобами комунікації, використовувати спільні світоглядні уявлення. Уже сформована спільнота (етнічна, релігійна, родова, професійна) могла приймати до свого складу нових членів на правах господаря, наприклад у тих випадках, коли вона потребувала оновлення складу популяції або у разі її раптового зменшення (війни, епідемії, масового переселення). «Ми» та «Вони» – це спільноти, які виникли на основі взаємних протиріч, які пов'язані зі спірними питаннями використання спільних ресурсів. Усі інші прецеденти суспільної раціоналізації лише пояснюють загалу необхідність підтримки конфронтації. Біполярні протилежності не можуть існувати незалежно одна від одної, оскільки поодиноці вони втрачають потенціал дії. Лише у полі спільного взаємоіснування вони могли зберегти потенціал розвитку в ім'я протидії одне одному, право на домінуючі позиції та боротьби за власну унікальність.

У межах теорії соціокультурної динаміки Питирима Сорокіна виокремлено чотири форми інтеграції елементів культури [5]: просторове співіснування, яке передбачає утворення довільних зв'язків між елементами культури, поєднання у результаті впливу зовнішнього чинника, каузальна інтеграція, де зберігається взаємовплив одного елемента на інші та логіко-значеннева інтеграція. Відповідно змінюється і форма співіснування людей, які створюють та акумулюють елементи культури – від просторового співіснування до логіко-культурної інтеграції людей у межах спільного ментального простору для вирішення спільних завдань чи вираження спільної світоглядної позиції. У останньому випадку психологічна природа соціальних взаємин домінує над номінальною. Групова інтеграція людей відображає спорідненість уявлень, ставлення до об'єктів соціальної реальності та світоглядних позицій людей, які реалізуються у процесі спільної діяльності. Зміна логіки групового об'єднання людей під впливом різноманітних факторів неодмінно призводить до зміни соціальної архітектури спільноти. Кожен член групи може відповідати умовам логіки об'єднання декількох територіальних та соціокультурних об'єднань.

Інтеграційні та глобалізаційні процеси ХХІ ст., які попри усе набувають гуманістичного забарвлення, формують у суспільстві гостре, однозначно негативне ставлення до фізичного насилля. Будь-яка фізична агресія має бути виправданою, особливо коли вона здійснюється у межах територіально і соціокультурно цілісної спільноти. На сучасному етапі розвитку суспільства стратегічно виважено військова кампанія починається з інформаційного, ідеологічного та культурного протистояння. Якщо до цього основою процесів групової диференціації, яка стояла в основі будь-якого збройного протистояння, був поділ на «ми» та «вони», то сучасна інформаційна війна відбувається у напрямку об'єднання різних «вони» у єдине «ми». Для військового агресора головним є поширення сфери впливу на нові території, а не фізичне їх загарбання, оскільки сучасна соціально-економічна інфраструктура більшості розвинених країн настільки інтегрована одна в одну, що у більшості випадків фізичне захоплення території з метою володіння ресурсами є недоцільним: це призводить до виникнення економічних, демографічних, екологічних проблем, які лягають на плечі переможця.

Інформаційна війна сучасності – це передусім війна світоглядна, боротьба за розум людини та її переконання, які є вищими регуляторами соціальної активності. У суспільстві або соціальному формуванні, члени якого налаштовані на реалізацію

основних завдань шляхом фізичного насилля, наприклад забезпечення доступу до соціальних благ або збереження культурної та територіальної цілісності, будуть домінувати представники військових видів діяльності, ті, що налаштовані на культурну чи релігійну експансію – представники духовенства. Тоталітарні системи правління для представників військових видів діяльності відводять особливе місце у загальній системі соціальної спільноти. Для забезпечення реалізації принципу «чим вищим є статус – тим більше благ та ресурсів» необхідно сформувати інструмент, який у першу чергу буде захищати права меншості, яка має вище соціальне становище.

У Давньогрецькій Спарті, що мала найбільшу кількість рабів, армія, яку вважали найкращою у стародавній Елладі, використовувалася у першу чергу для придушення повстань незадоволених своїм становищем у соціальній ієрархії. У праці «Держава» Платон представляє модель ідеального полісу (держави), соціальна структура якого включає три основні категорії. Філософи, які представляють меншість, займаються мислительною діяльністю, державним управлінням та організацією діяльності інших. Воїни займалися захистом територіальної цілісності, слідкували за дотриманням суспільних норм. Ті, хто за своєю природою прагнули багатства, займалися виробничою діяльністю (землеробство, ремісництво). Чисельність кожної з соціальних верств, як і чисельність жителів полісу, регулювалася, що призвело свого часу до колонізації Древніми Греками узбережжя Середземномор'я та Чорного Моря. Основний закон функціонування суспільства за Платоном полягав у збереженні справедливості, яка у його версії зобов'язувала «займатися своєю справою і не втручатися в чужі» [6]. Перехід від однієї соціальної групи до іншої у висхідному чи низхідному порядку було заборонено, також не допускалося виконання нетипового набору робіт чи інших видів активності, які не відповідали суспільним очікуванням. Представнику тієї чи іншої соціальної групи приписувалися соціальні риси, які визначали здатність одних до міркувань, інших до героїчних та рішучих вчинків. Модель держави Платона була праобразом моделі комуністичного суспільства, яке штучно (інколи антигуманно) регулювало чисельність представників тієї чи іншої верстви населення.

Будь-яка історична модель суспільних відносин зберігає чи імітує свободу вибору кожного з членів спільноти. На одних етапах ця імітація має суто декларативний характер, на інших існує реальна можливість обирати вектор свого розвитку. Відповідно до наукових уявлень Б. Поршнева, сутність світового розвитку полягає у створенні свободи. На початку, в доісторичних племенах, панує загальна несвобода та несправедливість. «З виникненням держави прогрес втілюється у зміні державно-правових відносин суспільства: у древній деспотії – свобода одного в умовах рабства всіх інших, пізніше – свобода меншості, після чого – свобода усіх» [7, с. 29]. На ранніх етапах еволюції суспільних відносин мірилом свободи був доступ до культурно-економічних ресурсів, які зрештою були обмежені. Формувалася матрична модель суспільства, структура якої ілюструє основний зміст його діяльності, інструменти досягнення основних цілей, забезпечення певного рівня якості життя та розподілу спільних благ. Матричне суспільство – чітко диференційована спільнота, де кожен член виконує специфічну просоціальну діяльність відповідно до колективного розподілу суспільних ролей (В. Кириченко). Використання соціального ліфту було досить обмеженим, члени групи мали труднощі у зміні соціального статусу чи групової приналежності. Це стосувалося як тих, хто займав верхні щаблі соціальної ієрархії, так і представників нижчих прошарків суспільства. Найбільш вдало це ілюструє кастова модель суспільства Стародавньої Індії, яка функціонує до цього часу. Прагнення до кармічного переродження у межах певної касты змушувало людину виконувати

наперед визначену соціальну функцію та соціально-корисний вид робіт. Перехід від однієї касты до іншої або встановлення соціальних зв'язків між представниками різних прошарків населення були суворо заборонені. Соціальний ліфт існував у вигляді сакральної ідеї переродження, що дозволяло людині, яка сумлінно виконувала покладені на неї обов'язки, у наступному житті отримати більш гідне місце у суспільстві.

Матричну модель такого суспільства можна візуалізувати у вигляді обмеженого кола з набором соціально-поведінкових ролей, які є доцільними у системі соціальних стосунків. Існує чітка диференціація просоціальних суспільних ролей та антисоціальних, яка вибудовує межу між «ми» та «вони» (Рис. 2). Кожен член спільноти може реалізувати себе лише по один бік поляризованої сфери. Бути одночасно і членом «ми» і «вони» на будь-якому рівні соціальної репрезентації категорично заборонялося. Наприклад, матрична модель радянського суспільства будувалася на формуванні суспільної опозиції світоглядній дихотомії у різних сферах суспільної життєдіяльності: науці, культурі, мистецтві, промисловому виробництві. У ньому на вищих щаблях соціальної ієрархії існував поділ на тих, хто підтримував радянську ідеологію, і тих, кого умовно зараховували до числа «загниваючого» Заходу. Відповідно, той, хто приймав радянську ідеологію, мав специфічне ставлення до релігії (не міг себе ототожнювати з релігійною групою), світоглядні переконання та специфічну картину світу. Наприклад, ставлення до одностатевих стосунків чи представників етносів (кримських татар, громадян США).

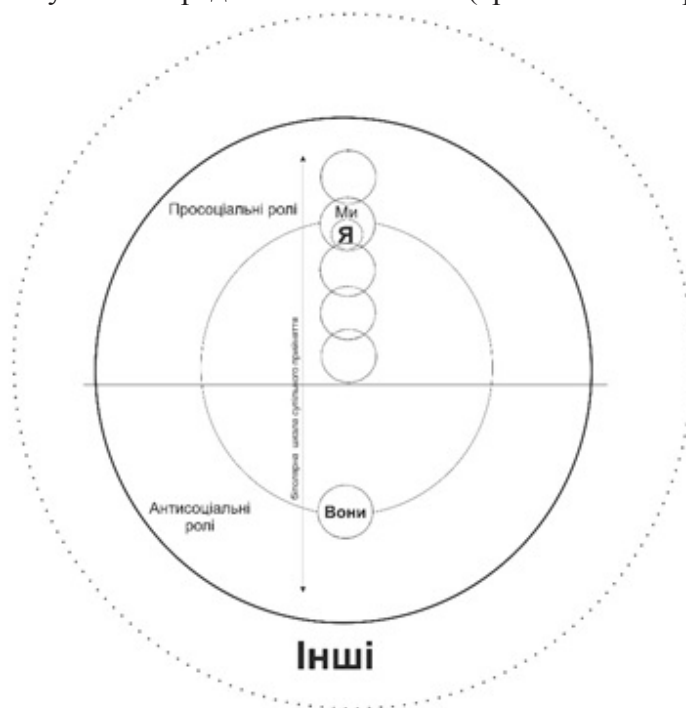

Рис. 2. Графічна візуалізація соціально-психологічної моделі матричного суспільства

Бути одночасно ідейним комуністом та представником сексуальної меншини було неможливим, як і неможливо було розраховувати на публікацію у СРСР наукових робіт, якщо ти був громадянином однієї з капіталістичних країн, що не підтримує комуністичну ідеологію.

У суспільстві, побудованому за матричною моделлю для того, щоб бути представником групової більшості «ми», необхідно було відповідати усім необхідним

умовам рольової репрезентації одночасно. Рольове різноманіття є умовою для вирішення окремих суспільних проблем, навіть глобального характеру. Для виконання специфічних соціально-важливих завдань може знадобитися людина, яка є носієм досить своєрідних особистісних ролей, що в стратифікаційно-диференційованому суспільстві просто не можуть з'явитися. Кожен член спільноти є носієм унікального досвіду та унікальних властивостей. Якщо рольова варіативність унеможливується, це може призвести до критичної акумуляції представників тієї чи іншої соціальної верстви та породити групову деградацію.

«Соціальний інцест» виникає тоді, коли група стає настільки однорідною, що не допускає існування членів, які можуть мати відмінну від усталеної світоглядну позицію. Група, яка не має інструменту формування критичного ставлення до результатів власної активності, починає генерувати непродуктивні ідеї, які в умовах загального схвалення негативно впливають на організаційну структуру групи. Особливо це проявляється на рівні групового схвалення рішень членів групи, які знаходяться на вищих щаблях соціальної ієрархії. Безумовне вертикальне підпорядкування може призвести до контрпродуктивної діяльності усєї групи. Аграрна реформа 1959 року у СРСР за часів керівництва М.С. Хрущова запам'яталася у історії безглуздістю підходу виконавчого апарату до виконання рішень вищого керівництва. Приватні побажання генерального секретаря після відвідування США були сприйняті як прямі вказівки до виконання: кукурудзяні поля з'являлися на усій території Союзу, що призвело до споживчого дефіциту зернових.

У суспільстві, побудованому за матричним принципом, перерозподіл прав і обов'язків відбувається у висхідному порядку. Члени спільноти, які знаходяться на вищих щаблях соціальної ієрархії, отримують більше прав і обов'язків. Відповідна диференціація стосується і використання предметів матеріальної та духовної культури, соціального розвитку, професіоналізації, нормативної регуляції соціальної активності. Щодо останнього у матричному суспільстві існує система (системи) норм, яка регулює діяльність різних прошарків населення. У ПАР в період апартеїду існувала чітка диференціація культурного середовища для білих та чорних: одяг, місця громадського користування, можливості доступу до освіти, професійна зайнятість, транспорт. У Індії до цього часу на залізниці існують поїзди і вагони для різних соціальних верств, доступ до яких регулює не лише цінова політика, а й формальна приналежність до однієї з каст. Як приклад можна згадати сумнозвісний циркуляр міністра освіти Російської імперії І. Дятлова з 1887 року, що отримав серед населення іронічну назву «Указ про кухарчиних дітей». Відповідно до нього до вищої (гімназійної) освіти допускалися лише діти, які мали заможних та благородних батьків, що могли забезпечити належні умови для навчання.

У суспільстві, побудованому за матричною моделлю, диспозиція «ми-вони» існує на кожному щаблі соціальної ієрархії. За допомогою медіа-засобів образ «вони» постійно знаходиться у полі уваги пересічних членів спільноти. Рефлексивне сприйняття себе відбувається у процесі реконструкції антагоністичної моделі порівняння типового члена «ми» з представниками «вони». На побутовому рівні це виглядає як постійне проведення на публічному рівні паралелей між «у них так, а ми ідемо іншим шляхом». У часи геополітичного протистояння між СРСР та США у площині громадського обговорення одні були представниками «загниваючого капіталізму», інші – представниками «комуністичного табору».

Світ та соціальне середовище реконструюються у колективній свідомості соціальної спільноти через призму спільних моделей сприйняття, що формує однакове ставлення до усіх елементів, які знаходяться як у її межах, так і поза нею. Результатом

ефективного засвоєння спільних моделей сприйняття є формування громадської думки – ставлення членів спільноти до явищ та проблем, які виносяться на загальне обговорення. Надіндивідуальне утворення «ми» регламентує активність суб'єктів, спрямовує її у певному, соціально корисному напрямку. На рівні групових цінностей у кожного носія культури формується однакове уявлення про добро та зло, жертву та жертвовність, честь та обов'язок, що знімає когнітивні та емоційні дисонанси сприйняття об'єктивної реальності у процесі міжособистісної взаємодії. Таким чином люди однаково радіють та гніваються, переживають та співчують, оцінюють свої та чужі вчинки. З'являються спільні уявлення, спільні переживання, спільна національна ідея, люди вчаться мислити, діяти, відчувати як українці, житомирці, християни, демократи. У цьому контексті інакше можна зрозуміти крилатий вислів Льва Толстого: «усі щасливі сім'ї однаково щасливі, а нещасливі нещасні по своєму».

Приймаючи ідею за основу свого життя, людина сама обмежує себе і сама змушує до чогось, але робить вона це з власної волі. Тому на індивідуальному рівні внутрішнього самосприйняття вона почувається більш впевненою, і головне – щасливішою. Проблема полягає не у тому, що немає з чого вибирати, проблема якраз криється у нездатності вибирати, особливо у випадку, коли множина можливостей неосяжна. Суб'єкт соціальних відносин чекає, що хтось прийде і вирішить все за нього, покаже куди йти, як розвиватися і чого прагнути, причому робить це так, щоб людина свято вірила у те, що вона сама цього насправді бажає.

Знаючи колективну систему цінностей, можна легко передбачити реакцію громадськості на події та вчинки окремих людей, викликати ставлення до них у вигляді захоплення, співпереживання, зневаги та осуду. Громадська думка як продукт мислительної діяльності колективного суб'єкта соціальних відносин рідко має чітко оформлений, структурований вигляд, ще рідше вона народжується шляхом колективного обговорення, громадської взаємодії та спільної діяльності. У більшості випадків (якщо не брати до уваги професійні осередки) вона виражає конкретне ставлення до об'єктів соціального середовища на рівні «за» чи «проти», причому це ставлення вже привнесене ззовні у процесі споживання інформації з медіа-середовища. Через засоби масової інформації на розсуд громадськості виносяться питання, проблеми, події, і що головне – ставлення до них. Уся свобода вибору, яка стоїть за так званою громадською позицією – це підтримка чи опозиція до інформації, яка транслюється засобами масової інформації. Природне бажання бути з більшістю, яке побутує на рівні колективного відчуття «ми», невимушено штовхає людину безапеляційно приймати громадську думку. Незначна частка членів спільноти здатна до опозиції та протидії усередині системи, зазвичай ця опозиція направлена на протидію деякому «вони», яке залишається поза системою [1].

Інтегративна сила об'єднання людей в ім'я чогось завжди буде програвати силі інтеграції проти чогось. Образ ворога у засобах масової інформації підтримується за рахунок формування почуття страху, який змушує об'єднуватися задля захисту. У масовій свідомості колективного суб'єкта соціальних відносин він екстраполюється не стільки на окремих людей, як на цілі національні (політичні, релігійні, професійні) об'єднання. Таким чином виникають міфи про «бандерівців», «фашистів», «карателів», які використовуються з метою позначення деякого ворожого «вони», що несе відповідальність за усі негаразди у суспільстві. У XV ст. у результаті інформаційної пропаганди, яка зловживала загальними панічним настроями населення та страхом смерті, пов'язаним з наслідками пандемії чуми в Європі, було створено образ «відьми» – у більшості випадків жінки, яка винна у масовому вимиранні людей (Генріх Крамер видає свій знаменитий трактат «Молот відьом» (1487) – *Malleus Maleficarum*, який детально описує, як можна розпізнати відьму, яким чином можна її знешкодити або знищити).

Більшість пересічних громадян під впливом засобів масової інформації приймає за основу загальноприйнятий спосіб аналізу навколишнього середовища, яке включає не лише фізичні елементи, а й специфічні зв'язки між ними. Ставлення до ворога обумовлене не тими психосоціальними властивостями, якими наділений окремо взятий суб'єкт, а загальноприйнятою моделлю взаємодії з ворогами, або іншими об'єктами соціально-рольової взаємодії, до яких ми ставимося не до як конкретного «Володимира Васильовича», чи «Катерини Сергіївни», а як до «митця», «революціонера», «ренегата» чи «ворога».

Засоби масової інформації нав'язують загальноприйнятну модель сприймання, медіа-освіта вчить людину удосконалювати та змінювати її відповідно до життєвої та соціальної ситуації. Соціальні стереотипи, які складають основу інформаційних моделей сприймання, є результатом аналізу та структурування індивідуального досвіду. У досвіді кожного та на рівні індивідуальної свідомості «вороги», «герої», «поети» пов'язані з конкретними людьми, які так чи інакше зустрічалися нам на життєвому шляху. Але одна справа – це ставлення до ворога чи героя, що є результатом використання закріпленої стратегії взаємодії з реальними людьми, які своїми вчинками довели свою відповідність образу, інша – ставлення до людей, що базується на стереотипах, транслюється через засоби масової інформації та є результатом життєвого досвіду іншого суб'єкта, знаходиться потойбіч ЗМІ та ініціює процеси інформаційного обміну в межах соціальної спільноти.

Медіа пропонує конкретні соціально схвалені патерни поведінки та взаємодії з людьми, які виконують певні соціально-психологічні ролі. На рівні аналізу поведінки героїв кіно, літератури, музичного мистецтва та загалом усього, що не стосується елітарної культури, людину вчать специфічно мислити, діяти, спілкуватися у межах як власної ролі (ролей) так і критично сприймати вчинки інших. Таким чином змінюється зміст та психологічне наповнення усього, що оточує людину. Через призму моделей сприймання людину змушують аналізувати не зміст вчинку, а його рольовий контекст, який здатен змінити вектор суспільного ставлення. Одна і та ж подія, вчинок чи людина можуть мати різний суспільний резонанс, залежно від того, хто є їх суб'єктом і у якій ролі він перебував у той момент. Особливості суспільного ставлення до об'єктів соціального сприйняття закріплені на рівні мови, яка має різні лінгвістичні відповідники для подій, які наповнені однаковим змістом. Таким чином громадськість диференціює їх на своїх та чужих, «шпигунів» та «розвідників», «ополченців» та «карателів», «повій» та «коханок».

Таким чином виправдовується агресія, яка здійснюється проти «чужих», задля захисту інтересів «своїх». У свідомості людей оборонні війни мають ідеологічно виправдане підґрунтя. Пропаганда таких військових протистоянь наповнена гаслами «Захистимо вітчизну!», «Не здамося ворогу!», «Геть фашистів!». Держава, яка претендує на світове визнання та лідерські позиції, не може вести відкритих загарбницьких війн, оскільки така відкрита агресія може призвести до консолідації інших держав проти неї, проте визвольна війна завжди має позитивне сприйняття, навіть якщо «визволителі» поводитися гірше «загарбників». Радянська ідеологія тривалий час замовчувала той факт, що Другу світову війну Радянський Союз почав як держава-агресор, напавши 17 вересня 1939 року спільно з Німеччиною на сусідню Польщу.

У 2014 році Російська Федерація починає військове вторгнення на територію України під приводом захисту російськомовного населення країни. Інформаційна кампанія агресора починається із захоплення контролю над медіа-середовищем та його інтеграції у інший соціокультурний вимір. У результаті тактично грамотно організованої інформаційної війни, незважаючи на територіальну (юридичну) цілісність країни, культурно та ідеологічно частина її регіонів стає частиною іншої

держави, що дає привід відстоювати право на «визвольну війну» та «встановлення історичної справедливості» з можливістю переведення протистояння у фізичну площину. Як один із засобів проведення інформаційного протистояння може використовуватися психологічна сила інформації про масове згвалтування жінок. Сам факт може призвести до обурення та консолідації спільноти проти ворога, який принизив національну гідність, тому інформацію подібного змісту поширюють серед населення ті, хто зацікавлений у подібній реакції. У січні 1942 року В. Молотов оприлюднив інформацію, яка закінчувалась описом сексуальних злочинів солдатів вермахту на окупованих територіях. Проте факт подібних злочинів на території Німеччини радянських солдат був оприлюднений лише на Берлінському кінофестивалі 1992 року у сюжеті документального фільму Хельке Зандерс [8].

На думку Георгія Почепцова управління розумом за рахунок медіа-засобів може відбуватися у двох напрямках [4]:

- ведення нової ментальної картини світу, яка може суперечити вже існуючій;
- підтримка вже сформованої картини світу та накопичення фактажу (фактів покращення життя, загинання капіталізму, світлого майбутнього тощо).

Як і у першому, так і у другому випадках відбувається уніфікація цінностей та приведення їх у номенклатурну відповідність до пануючої ідеології. Фактично шляхом соціального тиску відбувається агресивне підтягування ціннісної свідомості особистості до певного зразка. Найбільш продуктивним у цьому плані є синтез релігії, яка має серйозну ідеологічну базу, та політики, яка має засоби, проте слабку ідеологію. Зовнішньо декларовані цінності починають існувати як життєво надбані, вони сприймаються людиною як внутрішня особистісна основа. Наприклад, у процесі соціалізації, що було підтверджено нашими дослідженнями, у більшості з нас формується уявлення про те, що кожен із членів суспільства повинен бути «добрим», «чесним», «справедливим», «порядним» [9].

Однією з ознак проведення інформаційної війни є ідейна та номенклатурна уніфікація усіх підконтрольних ЗМІ. Різні телеканали та різні люди починають говорити одне й те ж під різними кутами, з різним емоційним забарвленням, різного ступеня когнітивної складності та з різним ступенем культурного маргіналізму, проте зміст повідомлення залишається однаковим, а отже – викликає однакову реакцію у його споживачів. Ілюзія інформаційного плюралізму створює у споживачів (членів територіальної спільноти) та спостерігачів (інших громад) ілюзію свободи вибору ідеологічного бачення подій та явища різного значення, проте велика множина засобів масової інформації ще не свідчить про їх якісні, ідейні відмінності, які пропонують справжні альтернативи вибору. В умовах інформаційної війни, яка проводиться з метою ідеологічної інтеграції спільноти, пересічний споживач не обирає між «білим» та «чорним», а лише між відтінками «чорного», що на тлі загального низького культурного розвитку суспільства створює ілюзію інформаційного різноманіття. Подібну роль у політичній системі тоталітарного чи авторитарного режиму виконує псевдо-опозиція, представники якої мають «право» привселюдно лягати владу, імітувати політичну боротьбу, вільно виражати власну думку, використовуючи лексику пересічної людини та найбільш типові поведінкові прояви у ситуації невдоволення (дати ляпаса, публічно використовувати ненормативну лексику, використовувати «чорний піар»: популяризувати негативні сторони своїх політичних опонентів). Проте, незважаючи на народну «любов та довіру», політики такого класу не мають реальної політичної ваги.

Обмежений доступ до інформації спричиняє штучний інформаційний вакуум, у якому людина починає хаотично шукати будь-яку інформацію, яка так чи інакше пов'язує її з

оточуючим світом. Інформаційна депривація не менш шкідлива для людини, ніж інші види, які пов'язані з сенсорними відчуттями. В умовах обмеженого доступу легше маніпулювати масовою свідомістю, перебудовувати систему цінностей та ламати усталені стереотипи. Технологія «промивання мізків» (brainwashing), яка масово використовувалася під час війни у В'єтнамі, передбачала не лише позбавлення людини елементарних фізичних благ, людину позбавляли зв'язку зі світом. Трактат Сунь Цзи (544-496 до н.е.) «Мистецтво війни» містить поради щодо здійснення ідеологічного впливу стосовно зневіри населення у своїх правителях, втрати етнічної гордості, релігійної експансії, які можна розцінювати як перші спроби ведення інформаційних війн. Державні протистояння давно уже перейшли з полів бойових дій на шпальти газет, телеекрани та соціальні мережі. Фізичне військове протистояння та підтримка його цільовою аудиторією споживачів можлива лише у випадку ідейного виправдання. Якщо ініціатора інформаційної війни, хоча й не легко, проте можна виявити, реалізатор завжди залишається знеособленим. Однією з причин є те, що «друг» ти чи «ворог» вирішує те, чи приймеш ти концепцію світу, яку поширює медіа-середовище чи ні. З іншого боку, хоча відомі реальні персони, на яких мають відбитися наслідки інформаційного протистояння, агресія поширюється не на них (оскільки війна переходить у русло прямої агресії, а отже є несправедливою) а на всю спільноту, яка з ними пов'язана. З'являються вороги народу, дисиденти, маргінали, «інакомислячі».

Процеси гуманізації у різних сферах соціально-культурних відносин зумовили позитивні зміни у сфері міжособистісних стосунків. Законодавчо декларується та підтримується на рівні громадськості рівність прав та можливостей усіх членів спільноти. XXI століття стало безповоротним для системи соціальних зв'язків, які мають відображати основні соціальні цінності Європейської спільноти. Суспільство орієнтоване на нову модель особистості яка має необмежені можливості та може реалізувати себе у різних сферах життєдіяльності. Інтеграція у Європейський цивілізаційний простір для пересічних громадян України передбачає зміну усталених світоглядних уявлень. Центральною та основною ідеологічною тенденцією розвитку західної культури є визнання рівності кожного члена спільноти у своїх правах, можливостях, обов'язках у середовищі, яке приймає кожного та відкрите для діалогу різних та рівних людей. На рівні міжгрупових відносин зберігається розуміння усіма представниками спільноти, що усі її члени є різними, і це необхідно поважати і приймати; мають багато спільного та взаємо необхідного, що дозволяє повноцінно взаємодіяти між собою.

У результаті проведеного нами теоретичного дослідження можна зробити певні узагальнення та сформулювати ряд висновків. Будь-яке соціальне об'єднання має структурно-функціональну будову, яка обумовлюється загальною метою функціонування групи та світоглядними позиціями щодо взаємного співіснування та підтримки суспільного блага. Воно ґрунтується на колективному усвідомленні необхідності досягнення певного стандарту якості життя, що у свою чергу зумовлює необхідність прийняття спільних правил та колективний розподіл ролей.

Соціальна диференціація є закономірним процесом, суть якого полягає у об'єднанні певної спільноти людей з метою відстоювання спільних інтересів та призводить до утворення деякого групового «вони». У системі координат суспільних відносин «ми» і «вони» знаходяться по різні сторони біполярної площини, проте зникнення або реорганізація одного унеможлиблює існування іншого.

Ресурси інформаційного середовища використовуються з метою впровадження спільних моделей сприймання, які реконструюють картину світу в колективній свідомості та формують однорідне громадське ставлення до явищ об'єктивної

дійсності. З метою групової консолідації у інформаційному середовищі транслюється інформація, яка гуртує членів спільноти у боротьбі з деяким «вони».

У результаті еволюції суспільних відносин відбувається поступова реорганізація міжгрупових зв'язків, які дозволяють зберігати рольову варіативність. Соціальна ієрархія міжособистісних зв'язків у сучасному суспільстві дозволяє одночасно бути представником різноманітних групових осередків (виконувати різноманітні соціальні ролі), які створюють можливість пошуку спільних інтересів, можливостей кооперації та взаємовигідної взаємодії людей у глобалізованому світі.

1. *Васютинський В. О.* Інтеракційна психологія влади : [монографія] / Вадим Олександрович Васютинський. – К. : КСУ, 2005. – 492 с.

2. *Конфисахор А. Г.* Психологія влади / Александр Григорьевич Конфисахор. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2004. – 235 с.: ил.

3. *Поршнев Б. Ф.* Социальная психология и история / Борис Федорович Поршнев. – М. : Изд-во «Наука», 1979. – 232 с.

4. *Почепцов Г. Г.* Контроль над разумом / Почепцов Г. Г. – К. : Видавничий Дім «Києво-могилянська академія», 2010. – 350 с.

5. *Сорокін П. А.* Система социологии / Пителир Александрович Сорокин. – М. : Астрель, 2008. – 1003 с.

6. *Платон.* Держава / Платон ; [пер. з давньогр. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с.

7. *Поршнев Б. Ф.* О начале человеческой истории / Борис Федорович Поршнев. – М. : Изд-во «Мысль», 1974. – 486 с.

8. *Мещеркина Е.* Массовые изнасилования как часть военного этоса / Елена Мещеркина // Гендерные исследования. – 2001. – № 6. – С. 255–258.

9. *Кириченко В. В.* До проблеми розвитку цінностей свідомості у контексті аналізу рефлексії дискретності життєвих подій / В. В. Кириченко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: «Психологія». – Харків : ХНПУ, 2010. – Вип. 37. – С. 162–168.